

جلسه: ۲۳
تاریخ: ۱۴۰۲/۱۰/۱۹

درس: نظام اقتصادی اسلام
موضوع: لزوم تأمین مصالح عامه مردم توسط حکومت اسلامی
استاد: علی عندلیبی دام ظلّه

بسم الله الرحمن الرحيم

و: تأمین مصالح عامه مردم

هفتمین وظیفه از وظائف و اختیارات حکومت اسلامی، تأمین مصالح عامه مردم است. در این زمینه می توان به مواردی همچون ساخت راه و پل های مورد نیاز برای رفاه عموم مردم در رفت و آمد، اقدامات مورد نیاز در زمینه بهداشت و سلامت، تأمین آب و برق مورد نیاز، اقدامات لازم در زمینه گسترش فرهنگ اسلامی^۱، تأمین امنیت داخلی و خارجی نسبت به جان و مال مردم از طریق ساخت تسلیحات نظامی و امنیتی اشاره کرد. انجام اقداماتی از این قبیل که به مصلحت عامه مردم است، از جمله وظائف و اختیارات حکومت اسلامی است و بر حکومت اسلامی لازم است که بخشی از بیت المال را صرف این امور کند. در اصطلاح قرآن و روایات، از این موارد با عنوان «سبیل الله» یاد می شود. در این زمینه ها بحث های متعددی قابل طرح است، اما در حال حاضر با توجه به اینکه بحث از نظام اقتصادی اسلام است، صرفاً به لزوم صرف کردن بیت المال در این جهات اشاره شده است.

أدله

در مورد «سبیل الله» أدله متعددی قابل طرح است که یکی از آنها آیه ۶۰ سوره مبارکه توبه است که مربوط به زکات است. در این آیه، «سبیل الله» به عنوان یکی از مصارف زکات ذکر شده است.^۲ علاوه بر آیه زکات، روایاتی هم نقل شده است که در بحث ابن السبیل به تعدادی از این روایات اشاره گردید که بر اساس آنها، بر حکومت اسلامی لازم است که زکات را در مصارف آن، مصرف کند که یکی از موارد آن، «سبیل الله» است.

موضوع شناسی «سبیل الله»

در کلمات فقها «سبیل الله» به دو صورت تبیین شده است:

۱- همه خیرات: بر اساس این نظریه، «سبیل الله» شامل همه امور خیر می شود و مقید به جهت خاصی نیست. صاحب عروه در این زمینه فرموده اند:

«السابع سبیل الله و هو جمیع سبل الخیر کبناء القناطر و المدارس و الخانات و المساجد و تعمیرها و تخلص المؤمنین من ید الظالمین و نحو ذلك من المصالح کإصلاح ذات البین و دفع وقوع الشرور و الفتن بین المسلمین و کذا إعانة الحجاج و الزائرين و إکرام العلماء و المشتغلین - مع عدم تمکنهم من الحج و الزيارة و الاشتغال و نحوها من أموالهم - بل الأقوی جواز دفع هذا السهم في کل قرية مع عدم تمکن المدفوع إلیه من فعلها بغير الزکاة بل مع تمکنه أيضا لکن مع عدم إقدامه إلا بهذا الوجه»^۳

۲- مصالح عامه: بر اساس این نظریه، سبیل الله شامل همه خیرات نمی شود بلکه اختصاص به مواردی دارد که مشتمل بر مصالح عامه است و منافع آن به عموم مردم می رسد؛ لذا به عنوان مثال، سبیل الله اصلاح ذات بین در مواردی که دو نفر با یکدیگر اختلاف

۱. به عنوان مثال بر حکومت اسلامی لازم است که در همه راه های مواصلاتی کشور، مکان هایی را برای ادای نماز فراهم آورد.

۲. إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَ الْمَسْكِينِ وَ الْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَ الْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ وَ فِي الرِّقَابِ وَ الْغَارِمِينَ وَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَ ابْنِ السَّبِيلِ فَرِيضَةٌ مِّنَ اللَّهِ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ.

۳. العروة الوثقى مع التعليقات ۲: ۱۵۴.

دارد را شامل نمی شود. از جمله قائلین این نظریه، امام خمینی و مرحوم آقای خویی هستند. امام خمینی در حاشیه کلام صاحب عروه فرموده اند:

«لا یبعد أن یكون سبیل الله هو المصالح العامّة للمسلمین و الإسلام، كبناء القناطر و تعمیر الطرق و الشوارع و ما به یحصل تعظیم الشعائر و علو کلمة الإسلام، أو دفع الفتنة و الفساد عن حوزة الإسلام و بین القبلیتین من المسلمین و أشباه ذلك، لا مطلق القربات كالإصلاح بین الزوج و الزوجة و الوالد و الولد».^۱

مرحوم آقای خویی نیز فرموده اند: «بل خصوص ما فیہ مصلحة عامّة»^۲

برای روشن شدن بحث، لازم است تعریف «سبیل الله» با توجه به أدله بررسی گردد تا صدق یا عدم صدق آن در موارد مختلف روشن گردد. در روایتی که از تفسیر علی بن ابراهیم نقل شده و در بحث ابن السبیل نیز اشاره گردید، در تبیین «سبیل الله» آمده است:

مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ أَنَّهُ ذَكَرَ فِي تَفْسِيرِهِ تَفْصِيلَ هَذِهِ الثَّمَانِيَةِ الْأَصْنَافِ فَقَالَ فَسَرَ الْعَالِمُ ع فَقَالَ: ... وَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَوْمٌ يَخْرُجُونَ فِي الْجِهَادِ وَ لَيْسَ عِنْدَهُمْ مَا يَتَّقُونَ بِهِ أَوْ قَوْمٌ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَيْسَ عِنْدَهُمْ مَا يَحْجُونَ بِهِ أَوْ فِي جَمِيعِ سُبُلِ الْخَيْرِ فَعَلَى الْإِمَامِ أَنْ يُعْطِيَهُمْ مِنْ مَالِ الصَّدَقَاتِ حَتَّى يَقْوُوا عَلَى الْحَجِّ وَ الْجِهَادِ ...^۳

در این روایت ابتدا به دو مصداق از مصادیق سبیل الله اشاره شده است که عبارتند از: الف: کسانی که قصد رفتن به جهاد دارند، ولی تجهیزات لازم از قبیل مرکب و شمشیر در اختیار آنها نیست. ب: مؤمنینی که توان مالی برای انجام حج ندارند.^۴ اما در ادامه روایت آمده است که عنوان «سبیل الله»، شامل همه راه های خیر می شود و بر امام علیه السلام لازم است که از صدقات پرداخت کند تا مردم امکان انجام حج و جهاد داشته باشند.

به نظر می رسد صاحب عروه به ذیل این روایت استناد کرده و عنوان «سبیل الله» را به معنای همه راه های خیر معنا کرده است و بر اساس آن لازم است که حکومت اسلامی بخشی از زکات را در راه تأمین آن صرف کند. علاوه بر این روایت، در روایت دیگری که توسط معاویه بن عمار نقل شده، آمده است:

مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ بَابَوَيْهِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ حَفْصِ بْنِ الْبَخْتَرِيِّ وَ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ وَ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ وَ غَيْرِهِمْ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع قَالَ: لَوْ أَنَّ النَّاسَ تَرَكَوا الْحَجَّ لَكَانَ عَلَى الْوَالِي أَنْ يُجْبِرَهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَ عَلَى الْمُقَامِ عِنْدَهُ وَ لَوْ تَرَكَوا زِيَارَةَ النَّبِيِّ ص لَكَانَ عَلَى الْوَالِي أَنْ يُجْبِرَهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَ عَلَى الْمُقَامِ عِنْدَهُ فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ أَمْوَالٌ أَنْفَقَ عَلَيْهِمْ مِنْ بَيْتِ مَالِ الْمُسْلِمِينَ.^۵

در سند این روایت تعبیر «و غیرهم» به کار رفته است که تعداد زیادی از راویان را شامل می شود که شیخ صدوق به همه آنها سند ندارد. یکی از اشکالات مطرح شده در مورد برخی از روایات کتاب من لایحضره الفقیه این است که شیخ صدوق در برخی از روایات، نام چندین راوی را در

۱. همان.

۲. همان.

۳. وسائل الشیعة ۹: ۲۱۲

۴. این بخش از روایت دال بر لزوم اقدامات حکومت اسلامی در زمینه فرهنگ است که باید بخشی از زکات در زمینه انجام حج صرف گردد.

۵. وسائل الشیعة ۱۱: ۲۴.

جلسه: ۲۳
تاریخ: ۱۴۰۲/۱۰/۱۹

درس: نظام اقتصادی اسلام
موضوع: لزوم تأمین مصالح عامه مردم توسط حکومت اسلامی
استاد: علی عندلیبی دام ظلّه

ابتدای سند ذکر کرده است که به تک تک آنها طریق ذکر کرده است، اما شمول آن طریق نسبت به مواردی که افراد دیگر در کنار هر کدام از آنها قرار گرفته باشد، مشکوک واقع می شود. به عنوان مثال شیخ صدوق به حفص بن بختری طریق دارد، ولی شمول طریق او نسبت به روایت محل بحث که در کنار حفص بن بختری، به راویان دیگر اشاره شده، روشن نیست. از طرف دیگر شیخ صدوق در مشیخه فقیه به جمیل بن دراج و محمد بن حمران با همدیگر طریق دارد، اما برای جمیل بن دراج در مشیخه خود طریق ذکر نکرده است. در این فرض اگر طرق شیخ صدوق انحلالی بوده باشد، طریق او نسبت به جمیل بن دراج و محمد بن حمران، برای خود جمیل بن دراج نیز طریق محسوب می شود، اما اگر این روایات را از یک کتاب استخراج کرده باشد و یا اینکه جمیل بن دراج و محمد بن حمران کتاب مشترک داشته باشند، طریقی که شیخ صدوق در مشیخه بیان کرده، فقط شامل همان خواهد شد و مربوط به سایرین نمی شود. با توجه به این نکته، سند روایت محل بحث نیز با اشکال مواجه می شود.

البته علاوه بر این سند، این روایت سندهای دیگری نیز دارد که صاحب وسائل این چنین نقل کرده است: « وَ رَوَاهُ الْكَلْبِيُّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ حَفْصِ بْنِ الْبَخْتَرِيِّ وَ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ وَ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ وَ غَيْرِهِمْ. وَ رَوَاهُ الشَّيْخُ بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ حَفْصِ بْنِ الْبَخْتَرِيِّ وَ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ وَ حُسَيْنِ الْأَحْمَسِيِّ وَ حَمَادٍ وَ غَيْرِ وَاحِدٍ وَ مُعَاوِيَةَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع » بنابراین روایت صحیح است و فقها نیز بر طبق آن فتوا داده اند.

بر اساس این روایت بر حاکم اسلامی لازم است که در صورت ترک حج و یا زیارت حرم پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، آنها اجبار به انجام آن کند و در صورتی که توان مالی نداشته باشند، بر او لازم است که از بیت المال به آنها انفاق کند تا انجام حج و زیارت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله ترک نشود. این اقدامات حاکم اسلامی برای اعتلای کلمه الله است و ذکر حج و زیارت پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله یکی از مصادیق آن است.^۱ بنابراین تمامی اعمال خیر که در راستای رفاه حال مردم از حیث دین و دنیای آنها است، به ویژه مسائل دینی، وظیفه حکومت است که از مال صدقات تأمین کند. در برخی از روایات از جمله مرسله حماد بن عیسی نیز مطرح شده است که اگر صدقات برای تأمین این مخارج کافی نباشد، بر حاکم اسلامی لازم است که از سایر منابع بیت المال در این مسیر خرج کند تا احیای شریعت و کلمه الله صورت گیرد. این بخش از مصارف بیت المال با عنوان «سبیل الله» یاد شده است و در هر موردی که این عنوان صادق باشد و موجب شود که مردم، با خدای متعال آشنا شوند و به اسلام علاقه مند گردند، صرف مال جایز خواهد بود. حتی اقداماتی که موجب دور شدن مردم از گناه و معصیت گردد نیز «سبیل الله» محسوب می شود. برای روشن شدن این مطلب می توان به روایتی که توسط طلحه بن زید نقل شده، اشاره کرد:

مُحَمَّدُ بْنُ الْحَسَنِ بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ ع أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ ع أُتِيَ بِرَجُلٍ عَبَثٌ بِذَكَرِهِ فَضَرَبَ يَدَهُ حَتَّى احْمَرَّتْ ثُمَّ رَوَّجَهُ مِنْ بَيْتِ الْمَالِ.^۲

در صورتی که استمنا کردن حرام باشد^۳، امیرالمؤمنین علیه السلام از بیت المال صرف کرده و او را تزویج کرده است تا دیگر مرتکب حرام نشود. بنابراین جلوگیری از فساد یکی از مصادیق سبیل الله است و این مطلب شامل گناهان فردی هم می شود.

۱. در زمان حاضر زیارت سیدالشهدا علیه السلام در ایام اربعین شهادت ایشان از مصادیق دیگر این مسأله است که موجب اعتلای کلمه الله می شود و چیزی در این زمینه بالاتر از اینها نیست.

۲. وسائل الشیعة ۲۸: ۳۶۳.

۳. این روایت دلالت بر حرمت نمی کند؛ چون محتمل است که شخص این عمل را در ملاعام انجام می داده است و لذا به محضر امیرالمؤمنین علیه السلام آورده شده است و در نتیجه اطلاق ندارد که استمنا علی الاطلاق حرام است.

جلسه: ۲۳
تاریخ: ۱۴۰۲/۱۰/۱۹

درس: نظام اقتصادی اسلام
موضوع: لزوم تأمین مصالح عامه مردم توسط حکومت اسلامی
استاد: علی عندلیبی دام ظلّه

در سند این روایت طلحة بن زید و محمد بن سنان قرار دارد. محمد بن سنان توسط برخی ضعیف دانسته شده است، اما به نظر ما ایشان ثقه است. طلحة بن زید نیز عامی است و توثیق خاص ندارد، اما در مورد او برخی از توثیقات عام قابل طرح است که عبارتند از:

- ۱- شیخ طوسی در فهرست فرموده است: «طلحة بن زید، له کتاب، و هو عامی المذهب، إلا أن کتابه معتمد»^۱ ممکن است از این عبارت استفاده شود که طلحة بن زید ثقه بوده است؛ چون وقتی کتاب یک شخص مورد اعتماد باشد، علی الظاهر خود او نیز مورد اعتماد بوده و فقها او را ثقه می دانسته اند.
- ۲- ذکر شدن در اصحاب امام صادق علیه السلام. البته روشن نیست که در قسم مرتب ذکر شده باشد؛ چون نام طلحة به صورت متعدد ذکر نشده است.
- ۳- وقوع در کامل الزیارات
- ۴- وقوع در تفسیر قمی
- ۵- ذکر شدن در ابتدای سند فقیه
- ۶- نقل اصحاب اجماع مانند عبدالله بن مغیره و صفوان از ایشان
- ۷- نقل مشایخ ثلاثه مانند صفوان بن یحیی از ایشان
- ۸- وقوع در کافی

با توجه به وجوه ذکر شده، بعید نیست که طلحة بن زید ثقه باشد. بنابراین روایت موثقه خواهد بود. علاوه بر اینکه روایت دیگری با همین مضمون وجود دارد که در آن آمده است:

و بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْبُرْقِيِّ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِي جَمِيلَةَ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: إِنَّ عَلِيًّا عِائِي بِرَجُلٍ عَيْثُ بَدَّكَرِهِ حَتَّى أَنْزَلَ فَضْرَبَ يَدَهُ حَتَّى أَحْمَرَّتْ قَالَ وَلَا أَعْلَمُهُ إِلَّا قَالَ وَ زَوْجَهُ مِنْ بَيْتِ مَالِ الْمُسْلِمِينَ.^۲

بنابراین حکومت اسلامی وظیفه دارد که برای اصلاح مردم و سوق دادن آنها به سمت سعادت، اقدامات لازم را انجام دهد و از زکات در این مسیر صرف کند. امور غیردینی مانند مسائل دفاعی نیز که در تأمین این هدف تأثیر گذار هستند، باید مورد نظر قرار گیرد و حکومت اسلامی با صرف اموال، در تقویت این جهات تلاش نماید. در این زمینه می توان به آیه شریفه «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ»^۳ اشاره کرد که در ذیل این آیه شریفه تعبیر «وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ» به کار رفته و آمادگی پیدا کردن در مقابل دشمن را سبیل الله محسوب کرده است. از طرف دیگر تهیه برخی از تجهیزات نظامی مانند موشک و تانک های نظامی توسط شهروندان ممکن نیست و بر عهده حکومت اسلامی است که این تجهیزات را از طریق صرف بخشی از بیت المال تهیه کند تا مردم در امنیت مالی و جانی باشند. علاوه بر اینکه خود آیه شریفه «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ» هم دلالت بر این معنا دارد. البته نسبت به این بخش از آیه بحث وجود دارد

۱. فهرست کتب الشیعة و أصولهم و أسماء المصنفین و أصحاب الأصول ۲۵۶.

۲. وسائل الشیعة ۲۸: ۳۶۳.

۳. سوره انفال ۶۰.

جلسه: ۲۳
تاریخ: ۱۴۰۲/۱۰/۱۹

درس: نظام اقتصادی اسلام
موضوع: لزوم تأمین مصالح عامه مردم توسط حکومت اسلامی
استاد: علی عندلیبی دام ظلّه

که خطاب به همه مردم است و یا اینکه مختص حکومت ها است؛ چون مردم توان فراهم کردن همه تجهیزات را ندارند و صرف آمادگی آنها به گونه‌ای نخواهد شد که موجب ترس دشمنان گردند. همین مطلب قرینه خواهد شد که مخاطب به این خطابات حکومت است کما اینکه در آیه شریفه «الزَّائِنَةُ وَالزَّائِنُ فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِائَةَ جَلْدَةٍ»^۱ خطاب در ظاهر مربوط به همگان است ولی اگر بنا باشد که همگان اجرای حد داشته باشند، هرج و مرج رخ می دهد؛ لذا حاکمان، مأمور به این وظیفه خواهند بود. در بحث های آمادگی دفاعی نیز این چنین است که اگر همه افراد مسلح باشند، هرج و مرج رخ خواهد داد و مفسد بسیاری به دنبال دارد و لذا خطابات های مربوط به آمادگی نظامی، مختص به حکومت ها است. در مقابل این نظر، نظریه دیگر این است که این خطابات به حکومت ها و همه مردم است و حکومت ها و مردم باید متناسب با خودشان آمادگی داشته باشند. طبق این قول نیز حداقل این است که شامل حکومت ها می شود و بر عهده آنها ثابت می کند که از نظر مالی باید اقداماتی انجام دهند که دشمن داخلی و خارجی از آنها بترسد و کسی به جامعه اسلامی و مسلمانان ضربه وارد نکند. بنابراین به صورت کلی، «سبیل الله» این چنین است که همه کارهای خیری که مصالح عام مردم را به دنبال دارد، شامل می شود و صرف بخشی از بیت المال در این جهت، از وظائف حکومت اسلامی و یا حداقل اختیارات او است و روایات متعددی که در بحث ابن السبیل مطرح گردید و مربوط به زکات هستند، شامل این بخش هم می شود.

ز: کاهش دشمنان اسلام

هشتمین وظیفه از وظائف حکومت اسلامی این است که با صرف بیت المال، دشمنان اسلام را کاهش دهد و آنان را همراه خود قرار دهد تا بتواند از یاری آنها استفاده کند. در این جهت تفاوتی بین کفار و سایر گروه ها وجود ندارد و این وظیفه شامل همه ملل و نحل می شود تا کشور اسلامی در ارتباطات بین المللی، منزوی نماند و بتواند در مقابل دشمنان خود که قصد ضربه زدن به او را دارند، به مقابله بپردازد.^۲ این وظیفه در آیات و روایات تحت عنوان «مؤلفه قلوب» مطرح شده است و معنای کلی آن همراه کردن حکومت ها و اشخاص برای مقابله با دشمنان است. البته در معنای «مؤلفه القلوب» در بین فقها اختلاف وجود دارد و در این زمینه دو قول مطرح شده است:

۱- اختصاص تألیف قلوب به کفار: شیخ طوسی و محقق حلی از قائلین به این قول هستند. شیخ طوسی در مبسوط فرموده اند: «و

المؤلفة قلوبهم عندنا هم الكفار الذين يستمالون بشيء من مال الصدقات إلى الإسلام، ويتألفون ليستعان بهم على قتال أهل الشرك»^۳.

۲- اختصاص تألیف قلوب به مسلمانان: صاحب حدائق و مرحوم حکیم قائل به این نظریه شده و مدعی شده اند که باید به مسلمانانی

که ایمان آنها ضعیف است، از بیت المال و صدقات پرداخت شود تا ایمان و عقیده آنها تقویت شود.

۳- شمول تألیف قلوب نسبت به کفار و مسلمانان: بر اساس این نظریه، حکومت اسلامی می تواند به هر مسلمانان و کفار، از بیت

المال پرداخت کند تا یاری گر اسلام باشند و آن را در داخل و خارج همراهی کنند. شیخ مفید، صاحب عروه و اکثر محشین عروه

قائل به این نظریه هستند. صاحب عروه در این زمینه فرموده اند: «الرابع: المؤلفة قلوبهم من الكفار الذين يراد من إعطائهم ألفتهم و

میلهم إلى الإسلام، أو إلى معاونة المسلمين في الجهاد مع الكفار أو الدفاع، و من المؤلفة قلوبهم الضعفاء العقول من المسلمين

۱. سوره نور ۲.

۲. به عنوان مصداق برای این مطلب در عصر حاضر می توان به همراه کردن کشورهای همچون روسیه، چین، عراق، سوریه با ایران اسلامی اشاره کرد که موجب تقویت حکومت اسلامی در مقابل دشمنانی همچون آمریکا و اسرائیل می شود.

۳. المبسوط في فقه الإمامية ۱: ۲۴۹.

لتقوية اعتقادهم أو لإمالتهم إلى المعاونة في الجهاد أو الدفاع.^۱ بر اساس این عبارت، تألیف قلوب شامل کفار و مسلمانان ضعیف العقل می شود تا ایمان آنها تقویت گردد. این مطلب مورد پذیرش اکثر محشین عروه نیز قرار گرفته است.

برای تفسیر «مؤلفه قلوبهم» یکی از روایات، روایت تفسیر علی بن ابراهیم است که در تبیین آن فرموده است: «والمؤلفه قلوبهم قال هم قوم وحدوا الله وخلقوا عبادة من دون الله و لم تدخل المعرفة قلوبهم ان محمدا رسول الله ص و كان رسول الله ص يتألفهم ويعلمهم ويعرفهم كيما يعرفوا فجعل لهم نصيبا في الصدقات لكي يعرفوا ويرعوا»^۲ بر اساس این روایت، کسانی که خدای متعال را پذیرفته، اما نپذیرفته اند که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، پیامبر خدا هستند و در این زمینه شناخت پیدا نکرده اند، مشمول تألیف قلوب می شوند کما اینکه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله از صدقات بر آنها صرف می کرده است تا معرفت پیدا کنند. در روایت دیگر که به لحاظ سندی، صحیحه است، در تبیین مؤلفه قلوبهم آمده است:

عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ أُذَيْنَةَ عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ - وَالمؤلفه قلوبهم قال هم قوم وحدوا الله عز وجل وخلقوا عبادة من يعبد من دون الله و شهدوا أن لا إله إلا الله و أن محمدا رسول الله ص و هم في ذلك شكك في بعض ما جاء به محمد ص فأمر الله عز وجل نبيه ص أن يتألفهم بالمال و العطاء لكي يحسن إسلامهم و يثبتوا على دينهم الذي دخلوا فيه و أقرؤا به و إن رسول الله ص - يوم حنين تألف رؤساء العرب من قريش و سائر مضر منهم أبو سفيان بن حرب و عيينة بن حصين الفراري و أشباههم من الناس فغضبت الأنصار و اجتمعت إلى سعد بن عبادة فأنطلق بهم إلى رسول الله ص بالجعرانة فقال يا رسول الله أتأذن لي في الكلام فقال نعم فقال إن كان هذا الأمر من هذه الأموال التي قسمت بين قومك شيئا أنزله الله علينا و إن كان غير ذلك لم نرض قال زُرَّارَةُ و سمعت أبا جعفر يقول فقال رسول الله ص يا معشر الأنصار أكلكم على قول سيدكم سعد فقالوا سيدنا الله و رسوله ثم قالوا في الثالثة نحن على مثل قوله و رأيه قال زُرَّارَةُ فسمعت - أبا جعفر يقول فحط الله نوزهم و فرض الله للمؤلفه قلوبهم سهما في القرآن.^۳

در این روایت، تألیف قلوب را نسبت به کسانی مطرح کرده است که شهادت به وحدانیت خدای متعال و پیامبری پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله داده اند، اما نسبت به برخی امور شک داشته اند. خدای متعال به پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله دستور می دهند که از اموال بیت المال به آنها پرداخت کنند. در ادامه روایت نیز به کسانی که پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله در جنگ جنین به آنها مال پرداخت کرده اند، اشاره شده است.

این روایت صحیحه است و مؤلفه قلوبهم معنا شده است که مسلمان هستند ولی در بعضی امور شک دارند و لذا عقیده کامل و محکم ندارند. در نتیجه اختصاص به مسلمانان ضعیف الایمان دارد تا به اسلام واقعی ایمان بیاورند، اما برخی از فقها از جمله مرحوم آقای خویی بیان کرده اند که اگرچه در این روایت تألیف قلوب، این چنین معنا شده است، اما مفاد روایت حصر نیست بلکه به عنوان مصداق بیان کرده است و لذا از باب تطبیق است و مراد و مقصود خداوند متعال از آیه قرآن تبیین نشده است.

۱. العروة الوثقى مع التعليقات ۲: ۱۴۹.

۲. وسائل الشیعة ۹: ۲۱۲.

۳. الکافی ۲: ۴۱۱.

جلسه: ۲۳
تاریخ: ۱۴۰۲/۱۰/۱۹

درس: نظام اقتصادی اسلام
موضوع: لزوم تأمین مصالح عامه مردم توسط حکومت اسلامی
استاد: علی عندلیبی دام ظلّه

به نظر ما ادعای مرحوم آقای خویی خلاف ظاهر است؛ چون سوال از معنای مؤلفه قلوب شده است و امام علیه السلام هم در مقام تفسیر بوده اند و عبارتی بیان کرده اند که ظهور آن اختصاص مؤلفه قلوب به این افراد است. البته در صورتی که شک وجود داشته باشد که روایت در مقام تفسیر بوده است، آیه قرآن اطلاق دارد و هر گروهی که قابلیت تألیف داشته باشند را شامل می شود تا تمایل به اسلام پیدا کرده و مسلمان شوند و یا اینکه یاری گر مسلمانان باشند.

البته این نکته لازم به ذکر است که حتی اگر شک در شمول «مؤلفه قلوبهم» نسبت به غیر مسلمانان وجود داشته باشد، عنوان «سبیل الله» شامل آنها می شود و لذا می توان برای کفار از بیت المال، به عنوان «سبیل الله» مصرف کرد تا احیای کلمه الله صورت گیرد.